

AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK FENNHATÓSÁGA ALÁ TARTOZÓ

MEZŐVÁROSOK

Borosy András

Magyarországon — Erdélyt és Szlavóniát beleértve — a XV. században 800—850 mezővárosról tudunk. Sűrű hálózatuk egyenletesen borítja be az ország területét. A bennük élő paraszti lakosságnak a mezővárosi kiváltságok, főként az egy összegben fizetett adó s az önkormányzati jog a nyugati parasztbérlőkhöz hasonló szabadságot és termelői függetlenséget biztosítottak. *Szabó István* számításai szerint a XV. század végén a jobbágyság egynegyede, egyötöde élt a mezővárosokban. Az oppidumok ígéretes fejlődését nagymértékben visszavetette az 1490 után kibontakozó nemesi-rendi reakció. Az 1492:47 törvénycikk s utána más artikulusok kötelezik a földesurakat, hogy vegyék ki jobbágyaik terméséből a kilencedet. Ez súlyosan érintette az oppidumok lakóit, kik királyi és magánprivilegiumaik védelme alatt egy összegben fizették a földbért, s a földesúri tisztekkel nem kellett érintkezniük. Ez az intézkedés az oppidumok lakóit a többi jobbágy közé lökte vissza, megakadályozva a magyar agrárpolgárság kifejlődését. Nem véletlen, hogy az 1514-es parasztháború fő hordozói a kedvezőbb helyzetből kedvezőtlenebb állapotba visszaszorított mezővárosok lakói voltak. A parasztháborút megtorló 1514-es törvények igyekeztek biztosítani a mezővárosok lakóinak jobbágyi állapotát. *Werbőczy* felfogása szerint Magyarországon csak nemesek és jobbágyok élnek, s az utóbbiak közül csak a királyi városokban élők emelendők ki, s bírnak speciális jogokat. A valóságos helyzet — nemcsak ebben — eltért *Werbőczy* felfogásától, s a királyi városok lakóin kívül az oppidumok lakóinak helyzete is kedvezőbb maradt a XVI.—XVII. században.¹

A mezővárosok önkormányzata — mint *Ember Gy.* megállapította — korlátozottabb, mint a szabad királyi és bányavárosoké. Mértékét a földesúri hatalomhoz való viszonyuk határozza meg. Igen fontos, hogy milyen

¹ A mezővárosi fejlődésre általában. *Mályusz Elemér*: Az 1514. évi jobbágyháború okai. Társadalomtudomány, 1926. — *U. ó.*: A mezővárosi fejlődés. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. (Szerk.: Székely György) Budapest, 1953. — *Makkai László*: A mezővárosi földhasználat kialakulásának kérdései. In: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének 80. évfordulójára. Kolozsvár, 1957. — *Bácskai Vera*: Magyar mezővárosok a XV. században. Budapest, 1965. — *Szabó István*: A középkori magyar falu. Budapest, 1969. 238., 240. l. — A mezővárosok felsorolását *1. Kosáry Domokos*: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. 1. Általános rész I—II. Budapest, 1970. 430—602. l.

földesúr főhatósága alatt állnak — lehetnek királyi, egyházi, vagy magánföldesúri mezővárosok. (A világi földesúr lehet egy, vagy több család, esetleg nemesi közbirtokosság.) Legkedvezőbb a királyi mezővárosok helyzete volt. *Kecskemét* és *Nagykőrös* például már a 15. században földesúri befolyástól mentesen választotta tisztségviselőit és ítélkezett nemcsak igazgatási és polgári, hanem büntető ügyekben, s gyakorolta a szabályalkotási jogot, úgyhogy az országrendiség kivételével e két mezőváros mindent elért, amit a szabad királyi és bányavárosok. *Ember Gy.* szerint az egyházi földesúri mezővárosok is aránylag gyorsan haladtak előre az önkormányzat felé vivő úton. Erre példaképpen *Ceglédet* említi, mely az óbudai klarissza apácák birtoka volt. A püspöki mezővárosok emelkedése nem volt könnyű, különösen azoké nem, melyekben a nagyhatalmú püspök székelt. A világi földesurak mezővárosainak önkormányzata a 16—17. században erősen korlátozott.²

A mezővárosok földesura a török kiűzése után lehetett a korona, illetőleg a királyi kincstár is. E kamarai igazgatás alatt álló mezővárosok közül több később visszakerült a földesúrhoz. (Pécs, Eger), vagy a király átengedte egy magánföldesúrnak (Szentendre).³

Az ország három részre szakadása után a mezővárosok helyzete a három országrészben különböző módon alakult.

Az erdélyi fejedelem fennhatósága alá tartozó mezővárosok három csoportba oszthatók: 1. a Partiumban fekvő mezővárosok, 2. a megyék területén fekvő és 3. a székelyföldi mezővárosok.

Mikor Magyarország az 1520-as évek második felében — egyelőre — kettészakadt, a legsűrűbb mezőváros hálózattal bíró körzetek, a Nagy-Alföld oppidumokkal teleszórt síksága, s a Hegyalja János király uralma alá kerültek. Az 1540-es években ezután elveszett a keleti országrész számára a Duna-Tisza köze s Arad, Békés, Csanád, és Csongrád megye területe is. A Hegyalja pedig többszörös ide-oda vándorlás után végleg a magyar királyság része lett.

A Királyhágón túl nem alkultak ki nagyobb mezővárosok. Ennek okai: a nyugati és a lengyel piacoktól való nagyobb távolság, az alföldiek-nél kisebb legelők, a hegyaljainál gyengébb borok, a viszonylagos elmaradottság és a szász városok sűrű hálózata. Kevés volt a szabad tér, ahová a paraszti árutermelés betörhetett volna, s az ilyen kísérleteket a szászok gyorsan leszerelték. Az 1500-as évek elején pl. *Brassó* városa évekig tartó pereskedéssel királyi ítéletet csikart ki *Sepsiszentgyörgy* vásártartási jogának megszüntetésére. Egy-két település ki tudta használni a helyi lehetőségeket. *Torda* és *Dés* például sóbányái hasznából teremtett magának anyagi biztonságot s jogot a mezővárosi, majd a fejedelmi korban a városi cím használatához. De ezek királyi, majd a fejedelmi tulajdonban lévő városok voltak és maradtak, igazi jobbágytelepülés nem tudott erre a szint-

2 *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946. 567—571. l. — *Csizmadia Andor* szerint az egyházi földesúr általában nagyobb szabadságokat biztosít, mint a világi, de az egyházi mezőváros számára sokkal nehezebb az országrendiség elérése. (*Csizmadia A.*: A magyar városi jog. Kolozsvár, 1941. 22. l.)

3 *Csizmadia Andor—Kovács Kálmán—Asztalos László*: Magyar állam- és jogtörténet. Budapest, 1972. 247. l.

re emelkedni. Szintén „álmezőváros”-nak mondható *Marosvásárhely* is, a nem szász Erdély egyik legfontosabb piaca, melyet székely jogú lakosság lakott. Az alföldi mezővárosok lemorzsolódása, majd a civis lakosság északra menekülése következtében Erdély elvesztette lakosságának legtöbb gazdasági lehetőséggel bíró, társadalmilag talán legfejlettebb részét. Az erdélyi fejedelmi hatalom alatt maradt mezővárosok közül csak *Debrecen* tudott igazán felemelkedni; a 16. század derekán 1300 adózó portája, talán 20 000 lakosa volt. Viszonylag nagyra nőtt még *Tusnád*, ahol 1569-ben 319 és *Kraszna*, ahol 1594-ben 284 adózó családfőről tudunk. Ez mindkét esetben 4000-nél nagyobb lélekszámot jelent. A többi mezőváros ennél kisebb.⁴

Az erdélyi fejedelem fennhatósága alá tartozó legnagyobb mezőváros, s egyben a korszak leggazdagabb (a szabad királyi városoknál is gazdagabb) városa *Debrecen*. Mezővárosi fejlődésének rajzát mellőzzük, egyszerűen mert szétfeszítené tanulmányunk megszabott kereteit, másrészt, mert a nemrégiben megjelent monográfia, s az abban felsorolt irodalom megfelelő tájékoztatást nyújt.⁵

Kétségtelen, hogy az Erdélyi Fejedelemség többi mezővárosáról sokkal kevesebbet tudunk, mint *Debrecen*ről. *Balás G.* felsorolásra szerint az Erdélyben oppidumoknak nevezett városok a 14. században *Déva*, a 15. században *Bonyha*, *Hunyad*, *Földvár*, *Berethalom*, *Torja Vására*, *Désakna*, *Rozsnyó*, *Teke*, *Boldogasszonyfalva*, *Offenbánya* (azaz *Aranyosbánya*), *Vinc*, *Sáromberke*, *Görgényszentimre*, *Torda*, *Nagykapus*, *Székelykeresztúr*, *Szászkézd*, *Székelyvásárhely* (azaz *Marosvásárhely*), *Buza*, *Hátszeg*, *Vizakna*, *Gyalu*, *Hégen*, *Ecel*, *Dés*, *Régen*, *Almás*, *Kolozs*, *Torockó*, *Solymos*, *Vecel*, *Bolkács*, *Székelyudvarhely*, *Prázsmár*, *Abrudbánya*, *Jóffy*, *Kolozsmonostor*, *Algyógy*, *Szászváros*, *Nyárádszereda*, *Sepsiszentgyörgy*, *Radna*.

A 16. században oppidumokként emlegetik még *Dicsőszentmárton*, *Bátos*, *Alparét*, *Szentágota*, *Bonchida*, *Bánffyhunyard*, *Fogaras*, *Zalatnabánya* helységeket. *Balás* szerint oppidumoknak kell tekinteni (ami erősen vitatható) a szász és székely székeknek a főntebbi felsorolásban nem említett több székhelyét és *Gyulafehérvár* püspöki várost.

A legtöbb oppidum (a szász és székely mezővárosokat nem számítva) földesúri hatalom alatt állott. Gyakran a király volt az oppidum földesura, ilyen volt pl. *Alvinc* és *Désakna*. Ez előnyös volt, nagyobb szabadságot jelentett. A magánföldesúri mezővárosok közül *Teke* a Szobi család, *Régen* a Bánffyak, *Algyógy* Radul vajda, *Dicsőszentmárton* Sándor János, *Alparét* a Barlabácss család, *Fogaras* pedig ey ideig Bornemissza János oppiduma volt. Volt olyan mezőváros is, melynek egy nagyobb város volt a földesura. Így egy ideig *Kolozs* földesura *Kolozsvár* volt, *Bolkácsé* *Szeben*. Az ilyen eset kedvezőtlen volt. Az ilyen mezőváros jogi személyisége csak csekély mértékben nyilvánulhatott meg, polgárai csak kis mértékben emelkedhettek a jobbágyi színvonal fölé. A kisebb oppidum egészen földesura rendelkezése alatt áll, vagyona is a földesúrtól függ. Ura el is ajánlkozhatja egészében, vagy csak egyes telkeit, mint *Régen* és *Bánffyhunyard* esetében történt.

4 Erdély története (főszerk.: Köpeczi Béla), Budapest, 1986. I. k. 474—478. l. A vonatkozó részt *Barta Gábor* írta.

5 *Debrecen története*. I. Szerk.: *Szendrey István*. Debrecen, 1984.

A földesúri hatalom alatt álló mezővárosok élén rendszerint villicus (falunagy) áll, kit néha iudex (bíró) néven emlegetnek. Ezek mellett esküdtek működtek, akiknek száma rendszerint 12 volt. A bíró a földesúr által engedélyezett módon és mértékben gyakorolta a hatalmat. Kevés földesúrnak volt pallosjoga, s így büntető ügyekben nem sok mezőváros ítélkezhetett. Általában a földesúri mezővárosok lakói kevéssé különböztek a jobbágyoktól, inkább némileg előnyösebb helyzetben lévő jobbágyok, mint polgárok. Más a helyzet a királyi mezővárosokban. Ezek lakói — így *Désé* — már jogi értelemben is polgárok *Balás* szerint. A kétféle mezőváros közötti határ néhol bizonyára elmosódott, mert voltak olyan városok — pl. *Vizakna* —, melyek hol magánföldesúr, hol a király birtokában voltak. A Székelyföldön a polgárság nem állt olyan távol a többi társadalmi rétegektől, mint Erdély magyar vármegyéiben. A városokon kívül székely polgárral nem találkoztunk, a városi székely viszont mind polgárjoggal élt. Kevés székely főembernek volt városi háza. Nem esik szó városban lakó lófőkről, vagy gyalogokról (közszékelyekről). Ha voltak ilyenek, úgy látszik teljesen beolvadtak a polgárok közé.

A magánföldesúri mezővárosok a középkori Erdélyben állandóan szaporodtak. Az önálló fejedelemség kialakulása után számuk csökkenni kezdett. A városi önkormányzat elvét az 1552-es tordai országgyűlés megerősítette, amennyiben kimondta, hogy közös akarattal választott városi bírót nem lehet jogos ok nélkül elmozdítani, vagy ha ez megtörtént, vissza kell helyezni állásába. Az olyan nemesek utódai, kik a városi kiváltság idején már ott laktak, s nem léptek a polgárok közé, nemesi jogukat megtartották. A később beköltöző nemesek általában a polgárok közé olvadtak. Későbbi munkájában *Balás Kolozsvár* mellett *Gyulafehérvárt* nevezi szabad királyi városnak. Szabad mezővárosoknak nevezi *Abrudbánya*, *Déva*, *Fogarás*, *Görgény*, *Gyalu*, *Hátszeg*, *Huszt*, *Karánsebes*, *Kolozsmonostor*, *Kővár*, *Lugos*, *Szamosújvár*, *Szék*, *Várad*, *Vajdahunyad*, *Verespatak*, *Vizakna*, és *Zilah* helységeket. Voltak „nemes” városok, melyek a vármegye tisztjei alá voltak ugyan rendelve, de tisztségviselőiket maguk választották. Ilyen volt *Dés*, *Ó* és *Új Torda*, *Nagyenyed*. A Lakságon (az erdélyi magyar vármegyékben) különféle kiváltságai voltak *Tekének*, *Szászrégennek*, a Partiumban *Belényesnek*, *Borosjenőnek*, *Kismarjának* és természetesen *Debrecennek*.

Sok helyiség taxát azaz adóáltalányt fizetett, s nem mindig ugyanazok. 1540 táján *Kolozsvár*, *Nagybánya*, *Felsőbánya*, *Torda*, *Dés*, *Nagyenyed*, *Gyulafehérvár*, *Abrudbánya* volt *Balás* szerint taxás város. (Ugyanakkor *Kolozsvárt* és *Gyulafehérvárt* szabad királyi városnak nevezi.) A 16. században taxás várossá lett még *Egeres*, *Almás*, *Nagysajó*, *Bethlen*, *Offenbánya*, *Bánffyhunjad*, *Vizakna*, *Királyújfalu*, *Szovát*, *Fekete*, *Detre*, *Zilah*, *Kőrösbánya*, *Vajdahunyad*, *Szentjobb*, *Belényes*, *Szék*, *Kolozs*. Az utolsó hét helység neve hamarosan kimarad a névsorból, bekerül viszont közéjük *Nagyszentmihály*, *Gáltó*, *Sina*, *Kiscserged*, *Gerla* és később *Szamosújvár*, 1611-ben a taxás városok: *Egeres*, *Almás*, *Bánffyhunjad*, *Vizakna*, *Kolozsvár*, *Fehérvár*, *Abrudbánya*, *Kismarja*. 1627-ben közéjük kerül *Várad*. A taxafizetés rendszere 1662-ig marad fenn.⁶

6 *Balás Gábor*: A középkori erdélyi polgárság és közigazgatása. Különlenyomat a *Városi Szemle XXXIII. évfolyamából*, 7—30. l. — *U. ó.*: Erdély jókora jogtörténete 1540—1849 közötti korra. Budapest, 1979. 116—118. l.

A magyarországi országgyűlésekkel ellentétben az erdélyi országgyűlésekre a mezővárosok is küldtek követeket. A magyar vármegyék taxás mezővárosai: *Abrudbánya, Vizakna, Vajdahunyad, Hátszeg, Szék, Kolozs, Zilah* általában 2—2 követet küldenek. A székely városok közül *Oláhfalva, Udvarhely, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Illyefalva, Csíkszereda* és *Bereck* taxás mezővárosok szintén. A magyar és székely városok jogi helyzete gyakran változott, ezért az országgyűléseken a polgári rend volt a legszervezetlenebb. Jellemző, hogy az országgyűlési szavazásokon a városok követei szavaztak utoljára.⁷

Az erdélyi országgyűléseken a városok képvisellete dolgában felelős helyzet alakult ki. Erdély főbb városainak többsége szász város, s mint városnak nincs a széktől elkülönülő képvisellete, viszont a széken belül döntő politikai súlya van. Ezért a szász törvényhatóságok képviselletei *formailag* nem városi képviselletek, a *gyakorlatban* azonban azok. Formai okokból nem tartoznak a városi rendhez, így a városi rend nélkülük sokkal gyengébb, mint reálisan lehetne. Az országgyűléseken résztvevő városokról csak a 17. század második felétől maradtak ránk jegyzékek. Az első ilyen jegyzék 1658-ban készült. Ezen szerepel: *Kolozsvár, Gyulafehérvár, Várad, Marosvásárhely, Karánsebes, Debrecen, Dés, Bánffyahunyad* (Bánffyahunyad), *Nagyalmás, Géres, Kismarja, Vizakna, Torda, Kolozs, Szék, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Illyefalva, Zilah, Belényes, Udvarhely*. Az e névsorban szereplő városok négy csoportra oszthatók: 1. a főváros: *Gyulafehérvár*. 2. nagyobb városok: *Kolozsvár, Várad, Marosvásárhely, Debrecen*. 3. öt sóbányaváros: *Dés, Vizakna, Torda, Kolozs, Szék*. 4. a többiek jelentéktelen mezővárosok.

1658. tavasza után a lista megcsonkul. 1658. őszén elvész a lugosi és karánsebesi bánóság s vele *Karánsebes* városa. 1660-ban elesik *Várad*, s vele török hódoltsági területre kerül *Kismarja, Belényes* és *Debrecen* is, de az utóbbi a „minden kibíró erős kereskedőváros” ennek ellenére fenntartja kapcsolatát az erdélyi országgyűléssel. Hódoltsági területre kerül *Bánffyahunyad* is, s az 1674. november—decemberében tartott országgyűlés mentesíti a követküldéstől, mert nem bírná az ezzel járó költségeket. 1687-ben eltűnik a követküldők sorából *Nagyalmás* és *Géres*, közéjük kerül viszont *Bereck* és *Csíkszereda*. Az 1684. július-augusztusi országgyűlés jegyzékében nem szerepel *Dés* és *Torda*, de nyilvánvalóan ideiglenes okok miatt.⁸

Az erdélyi városokról keveset tudunk. Közülünk néhányának szervezetről teszünk itt említést. A Partium városai közül említjük meg *Máramarosszigetet*, melynek ismerjük 1548-as privilégiumának 1569-ben készült másolatát. Eszerint a város Szent György napján (ápr. 24.) fogad „keresztény tanítót”, s ennek harmadmagával kötelessége Isten igéjének hirdetése. A nemesek is, a község is tartoznak neki tizedet fizetni. Ugyanezen a napon választják meg a bírót és a népből két, a 24 tagú tanácsból szintén két esküdtet. A főbíró s a négy esküdtet a plébános esketi fel.

⁷ *Lám Károly*: Az erdélyi országgyűlés szervezete 1541—1849. Kolozsvár, 1908. 25—26., 34—36., 47—48. l.

⁸ *Trócsányi Zsolt*: Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései (adalék az erdélyi rendiség történetéhez). Budapest, 1976. Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat 76. 31—32. l. — Debrecen 1552 óta török hódoltsági város.

A főbíró minden hét negyedik napján tartson törvényt napot. A statutum vonatkozik „minden a négy” Máramarosszigethez tartozó városra is.⁹

Máramarossziget 1596-os statutuma elrendeli, hogy minden 10 háznak legyen egy-egy tizedese, s ez ellenőrizze, hogy „valami gonosz személy” nem jött-e az ellenőrzése alatt álló 10 házba. Ha igen, azonnal jelentse a bírónak, s jelentse azt is, ha valaki „lélekkal” szitkozódik, vagy akár embert, akár asszonyt kurvának nevez. A statutumban fel van sorolva a 21 tized helye s a tizedesek nevei. A statutum kiadása idején a főbíró Szíus János, az esküdtek: Lakatos Boldizsár, Gepelics Gergely, Bartha András, Ujhelyi János.¹⁰ A városban nemesi közösség is működött. Ennek tagjai 1652. évi „constitutiójuk” szerint évente választanak hadnagyot, aki nem vállalja el a tisztséget, az 12 forint bírságot fizet. A hadnagy mellé hites szolgálkat és hiteltörököt is választanak. A kik a hites szolgál megbízást nem vállalják, 6 forint bírságot fizetnek, de ezzel nem válnak immunissokká, mert máskor újra jelölhetik őket az egészen már elutasított tisztességre.¹¹ A *Compilatae Constitutiones* nevű törvénygyűjtemény megállapítja, hogy ezután nem tartoznak harmincadot fizetni a máramarosi nemesek, valamint *Huszt, Visk, Técső* (Técső), *Hosszúmező* és *Sziget* városok lakói.¹² A máramarosi öt „koronaváros” 1629. évi árszabását a Máramaros megyei nemesek és közrendűek közösen adják ki.¹³

Szatmár és *Németi* szomszédos fejedelmi mezővárosok voltak. *Szatmár* korcsmáltatási joga negyedévenként felváltva volt a fejedelmé, illetőleg a városé, s a fejedelem borát is a városlakók hordták ki a korcsmához. A „vizes malom” jövedelme is a fejedelmé volt, a molnárok részét leszámítva. *Németi* malomjövedelmének fele a volt fejedelmé, fele pedig a városoké.¹⁴

1617-ben a két mezőváros egyezséget kötött, melyet Dobrai György szatmári és Taar István németi főbíró írt alá. Eszerint 1. A jövőben Németi egyik malmának a gátját „szabad lesz szatmári földre kikötni, mint most Szatmárnak”. 2. Németi négy vásárját Szatmáron tartják, ezért a németiek e vásárok hétfőjén estig árulhatnak és vásárolhatnak, s ha szekerük és sátruk négy napon túl ottmarad, ne bántsák őket. De más napokon ne áruljanak. 3. A németiek a szatmári, a szatmáriak a németi piacon szabadon adhassnak, vehessenek, kivéve a „székre való” vágómarhát. „Hétfő nap pedig 12 órához tartsák magokat”. 4. A szatmári vargamesterek szolgálai rendtartásuk szerint éljenek. 5. „A gát elkészülvén a malommal a németi almáskertek fáját, gyümölcsét ne hordják.”¹⁵

9 Corp. Stat. III. 551—557. 1.

10 Corp. Stat. III. 573. 1.

11 Corp. Stat. III. 639—642. 1.

12 CC Pars Tertia Titulus VIII. Articulus VI.

13 A máramarosi öt koronaváros 1629-iki árszabása. MGSZ 1899. 222—223. 1. „Mi Máramaros vármegyében lakó nemes és paraszt tisztviselők Szigetről, az egész nemesség képében választott követ Szigethi Szász Mihály, a szigethi főbíró képében tanácsival együtt: Szigethi Nyerges Imre, Hosszúmezőről Varga Tamás, Törő Demeter, Técsről Rosz János técsi főbíró, Viskről Fazekas Imre, Bakocz János, Husztról Lovász György és Kotor Mihály kijelentik, hogy Máramaros vármegyében az öt városban lakó nemes és közrendek megegyeztek és Técső városában ezt a limitációt szerkesztették.” Ehhez hasonló a Huszt várához tartozó egytelkes nemesek rendtartása. 1622. MGSZ 1897. 331—334. 1.

14 Urb. 404. 1.

15 Szatmár és Németi városok 1617-iki egyezsége. MGSZ 1899. 317—318. 1.

Szatmár 1610-ben elhatározta, hogy az iskolában Németországban tanult „vittebergus” iskolamestert alkalmaz 80 forint fizetéssel, s csak ha ilyet nem találnak, alkalmaznak itthon tanult mestert, de csak 56 forint fizetéssel.¹⁶

A városi vezetők tekintélyét védi *Szatmár* 1612-ben kiadott statútuma, mely szerint aki „polgári tisztet” visel, abban az évben adót nem fizet, s ha már letette hivatalát, utána még két hónapig ne vigyék „közönséges” szolgálatra.¹⁷ A vezetőnek azonban kötelességei is vannak. *Szatmár* 1618-as statútuma szerint, ha tanácsbeli ember a tanácsban hallott titkot elárulja, első ízben 3 forint büntetést fizet, második alkalommal ugyanennyit. Harmadik estben „süvegét az tanácsházból kivetvén” kihagyják a tanácsból.¹⁸

Az erdélyi magyar vármegyékben lévő városok lakói között sok volt a nemes. *Torda* városában, mely a 14. század végétől — *Dés*hez és *Zilah*hoz hasonlóan „nemes város”, s melynek János Zsigmond 1569-ben teljes vámmmentességet biztosított, egy 1581-ben kiadott fejedelmi rendelet szerint a nemesek, ha a város földjét használják a szokásos census és taxát kötelesek megfizetni. „Köznéphez illő” szolgáltatásoktól mentesek ugyan, de részt kell venniük az erdőőrzésben, gyepükészítésben, és meg kell tartaniuk a város régi szokásait. Ha valaki tordai polgárt akar perbe idézni, ezt a város bírása előtt teheti. Ha polgár akar nemes perbe idézni a vármegye bírósága előtt kezdje, s onnét a fejedelmi udvarházhoz fellebbezhet. A tordai közös erdőkből házi szükségletükre a nemesek is vihetnek fát, a tiltott erdőkből házépítésre azonban csak a tordai főbíró engedélyével. A nemesek tordai szőleikben „szűrhetnek” bort, de máshonnan nem vihetnek be a városba, hacsak erre a városi előljárással külön engedélyt nem ad.

Báthori Zsigmond fejedelem 1602-ben megerősítette a város szabadságait. A fejedelmi oklevél kimondta, hogy a polgárok közül senki sem nemesíthető, sem javaira, sem személyére nézve, s a városban élő nemesek nem élvezhetnek kiváltságot: a városi terhekben a polgárokkal egyenlő mértékben kell részt venniük, s ez az út- és hídépítésre is vonatkozik. Ha egy tordai nemes család kihal, javai a városra szállnak.

Torda szabályzata, melyet egyrésztől Iklódi Toldalagi János tordai kamaraispán s más kamarai tiszték, másrésztől Pál János tordai főhadnagy s a város polgárai adtak ki, 1631. aug. 29-én keletkezett. Eszerint: 1. Az olyan ügyek, melyek a városi polgárok és a sóvágó között felmerültek a tordai bírák elé kerüljenek, a bányával kapcsolatos ügyek a kamaraispán elé. 2. A városiak és az „akna szolgálói” egyaránt dézsmával tartoznak. 3. A kamaraispán „a sóvágók háta megett” lakó zselléreket „czirkálja fel és azokat mind indifferenter posztolja be az aknára.” 4. A város terheit a városi rend és a sóvágók egyaránt viseljék, s a határ értelmezésében is értsenek egyet. 5. Egyenlően viseljék a terheket a híd, malom, s a főgát építése terén, s más városi munkában is, s a sóvágók is megfelelő terheket viseljenek, de úgy, hogy „az akna meg ne fogyatkozzék”. 6. A tordai bíró a szükség szerint vagy az összes sóvágókat hívja munkára, vagy hetenként egyharmadukat. 7. A korcsmatartásban

16. Corp. Stat. III. 580. 1.

17. Corp. Stat. III. 583. 1.

18. Corp. Stat. III. 584—585. 1.

a sóvágók tartják magukat a városaikhoz, s állapotuk is legyen a városi rendekével egyforma. 8. Ha a sóvágók és a „kamaraházhoz, a való szolgák” nem tartják magukat az eddig mondottakhoz, a tordai bírák és polgárok „protestáljanak az engedetlenek ellen”. Az artikulusokat a tordai bírák és polgárok is kötelesek megtartani, s a sóvágókkal és kamaraházhoz való szolgákkal kötelesek egyezségben élni.

Ez a statutum, mint látjuk, Torda város polgárai s a tordai sóbánya alkalmazottai együttélését szabályozza.

1619-ben Új Tordát, mely eredetileg Ó Torda külvárosa volt, Bethlen Gábor fejedelem testőreinek adományozta; ezek élén főhadnagyt állt, Ó Torda élén pedig főbíró. Az 1653-ban összeállított Approbatae Constitutiones c. törvénygyűjtemény szerint Ó Torda városa elpusztult, s még nem épült fel; a LXXXII. edictum az ott lakó polgárok és sóbányászok viszonyát szabályozza.

Várad török kézre kerülése után, annak lakóit 1665-ben Ó Tordára telepítették, s ezután Ó és Új Tordát egyesítették. Az 1666-os statutum szerint Torda minden Újév alkalmából nem bírót, hanem hadnagyot választott, s mellé 10-12 esküdtet valláskülönbség nélkül. Minden kedden törvényt napot tartottak, s ítéletük ellen Torda vármegye törvényszéke elé lehetett fellebbezni, ha a per tárgya 40 forintnál nagyobb értékű volt. A nemesek cselédei és zsellérei is a városi törvényszék előtt tartoztak törvényt állni, uraik és asszonyaik „illedelmes megtalálásának alkalmazásával”. A városnak volt pallosjoga is. Az új-tordai volt fejedelmi testőrök utódai mint lovas katonák tartoztak a fejedelmet szolgálni, s laktak nemesek Ó Tordán is. Így nem csodálkozhatunk, ha a Compilatae Constitutiones már arról intézkedik, hogy az Ó és Új Tordán élő polgári rendű személyeket nemesítik, és elrendelik, hogy egy testületben nemesi szabadsággal éljenek, addigi terheik alól felszabaduljanak, a vármegye zászlaja alatt vonuljanak hadba, s pereiket a megyei bíróság előtt folytassák — akárcsak Dés lakói. Régi privilégiumaik érvényben maradnak, dézsmát nem fizetnek. Mészárszéket és korcsmát tarthatnak. Mindez nem vonatkozik a sóbányászokra kik „a kamara háztól el nem szakaszthatnak, hanem az ő állapotukban (kivéve lévén a nemességből) megtartatnak.” A két városrész közti viták elsimítására 1672-ben új végzéseket kellett hozni. Ó és Új Torda lakói nemesi állapotukat, adómentességüket 1711-ig megtartották.¹⁹

A nemesség és a „városi rend” között más mezővárosokban is voltak ellentétek, így Enyed városában, hol a törvény a nemeseket az 1613—14-es artikulusok megtartására utasítja. Amelyik fél ezek előírásait megszegi, minden esetben 500 forintot fizet, amit a nemességen a megyei tisztikar, a városiakon a város bírósága hajt be. Az összeg kétharmada a behajtást végző személyé, harmadik része a panaszos félé. A fejedelmek Enyeden és más mezővárosokban egyes fundusokat ne tegyenek kivételessé, nehogy ott a nemesek „nemesi prerogativa alatt” lakjanak.²⁰

19 Tordáról: AC Titulus LXI. Articulus I. CC Titulus XI. Articulus V., VII. és IX. Orbán Balázs: Torda város és környéke. Budapest, 1889. 126—128., 132—133., 142., 148—155. l.

20 AC Titulus LX., Articulus II.

Fogaras városa természetesen szoros kapcsolatban állt a fejedelem fogarasi várával. János Zsigmond 1567-es privilégiuma szerint, melyben „Második János választott király”-nak nevezi magát, a városban általában csak a „király” árulhat bort, de vásár idején a városaik, nemesek és a vitézlő rend is árulhasson bort saját házában. Udvarbíró és porkoláb is csak vásár idején árulhat bort, ha a városban saját háza van. A fogarasiak sertéseiket a várhoz tartozó makktermő erdőkben legeltethetik, s a sertések után dézsmát adni nem tartoznak. A fogarasi patakon épült malom jövedelmének fele a váré, másik felének egyrésze a bíróé és a polgároké, másik része pedig a molnáré. A fogarasi bíró és esküdtek a városlakók közti pereket a vár tisztviselőinek jelenléte nélkül eldönthetik, ha azonban idegenek pereskednek a város lakóival, kérjenek a vár udvarbírójától, vagy porkolábjától embert, ki velük a törvényben jelen legyen, s ha az ilyen ügyben fellebbezés történik, azt az udvarbíró s a fogarasi vár „gondviselői elé kell terjeszteni. Fogaras polgárai évi 1 forint adót fizetnek évi két részletben 50—50 pénzt. A város bírója adómentes. Fogaras város lakói nem tartoznak hadba menni, sem hadjáratra pénzt adni. Éjjel a várban csak pénzért kötelesek őrseget állni. Ha a városiak iparosokat küldenek a vár javítására, ezeket a várban kell kifizetni. A halászó vizek a polgárok és a fejedelem számára egyaránt tilosak. A sokadalmokon beszédett bírságok a porkolábokat illetik. A polgárok tartoznak a vár szükségére vetni és aratni, követ hordani, az Olt vizén vámot fizetni, s tartoznak a „vitézlő rendnek” s a várhoz tartozó „királyi szolgáltnak” szállást adni. A szántóföldek, melyek vár szükségére vannak elfoglalva a jövőben is ezt a célt szolgálják. Követeket nem kötelesek szállítani a polgárok, kivéve, ha „Salvus conductus” levelet mutatnak fel. Ez esetben szekereket, lovakat kell nekik adni. A külső és vidéki bűnözőket az udvarbíró, s a vár gondviselői tartják fagva s ítélik el. Ha a várhoz tartozó szolgálk vétének a városiak ellen, nem a fogarasi városi tanács előtt kell őket elítélni, hanem az udvarbíró és a vár gondviselői előtt. Ha a városiak vétének a vár szolgálkai ellen, a bíró s az esküdtek ítélik el őket. Bármilyen a városi bírótság előtt folyó ügyet az udvarbíró s a vár gondviselői elé lehet fellebbezni.²¹

Mezőváros volt Dés is, mégpedig nem jelentéktelen. Erre vall az a fejedelmi rendelet, mely szerint Dést, hogy biztonságosabb legyen „erős palánkkal kell körülvenni”. Ebben a városnak segíteni tartozik Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs vármegye, „közelebb való része” és Beszterce.²² Rendkívül tanulságos a dési nemesek és polgárok között 1613-ban megkötött egyezség, mely 12 articulusból áll, s melyet még „külső arbiter” előtt kötöttek meg. A négy döntőbíró: Monostorszegi Kun István Belső-Szolnok megye főispánja, a Víz-Szentgyörgyön lakó Makrai Péter, a Néma faluban lakó Vajda János, Belső-Szolnok megye egyik szolgabírája és a Ghirótban lakó Thorma György, valamennyien Belső-Szolnok megye lakói.

Az 1. articulus szerint a templom, kastély, iskola és harangépületeire a nemesek ugyanannyit adnak, mint a polgárok, és egyformán használják őket.

21 Fogaras város szabadalomlevele 1567-ből. MGSZ 1899. 41—43. 1.

22 CC V. rész. Edictum VIII.

2. A nemesek vállalják, hogy az egyházi személyeknek: a prédikátoroknak és mestereknek egyenként és évente negyvenszer 5—5 pénzt adnak (a nemes családok száma szerint), de a tanítók a tanításért ne kérjenek a nemesek gyermekeitől többet, mint más gyermekektől. Azt is vállalják, hogy borból, búzából a dési határban lévő földjeik után a prédikátoroknak és az ispotálynak „az ő kvartájukat” megadják. A városnak fél dézsmát fizetnek, s ezért pénzéért új birtokot vásárolhatnak a város határában, mely új birtokok után is megfizetik a féldézsmát. A nemesek azt is vállalják, hogy a város bírása előtt tartoznak törvényt állni. A nemesek a városi nyilas földekből s a szénából is részesülnek. Vehetnek majornak való helyeket is, s azon majort építhetnek. De az e majorokban tartott állatok után a városnak semmit sem kötelesek fizetni. Ha a nemesek a majorban házat építenek, s abban „béres szolgálókat” tartják, évente 50—50 pénzt kell a házak után fizetniük.

3. Szabályozzák a hidak, porgolatok és utak csinálását.

4. Külső ellenség ellen őrszolgálatot vállalnak, s ha kell, a többi városlakóval együtt fegyveresen felkelnek.

5. Évente kétszer a nemesek „borfogást” vállalnak 4—4 hétig, s ez alatt idegen bort, vagy saját szőlőikben termett bort nem árusítanak a főbíró engedélye nélkül.

6. A dési piacon való eladás, vásárlás, kereskedés, az erdőkben való halászás nemeseknek és városiaknak egyaránt szabad. Ugyanez az articulus szabályozza az erdők használatát, a majorok elhelyezését, a lótartást, a hidak és révek használatát.

7. Nemes ember polgárt a város bírása előtt perelhet, innét a fejedelem kúriájához lehet fellebbezni. Ha a polgár akar nemest perbefogni, azt a vármegye bírósága előtt teheti.

8. A nemesek saját szolgálóikért tartoznak bármilyen panaszos kérésére „törvényt tenni” a város bírájával, vagy az általa kiküldött három bíróval együtt. E bíróság ítéletét a városi fél a fejedelem bíróságához fellebbezheti.

9. Ha egy nemes és polgár között birtokvita van, azt polgári részről három polgár, a nemesség részéről három (kétévenként választott) nemes igazítsa el részletesen leírt módon.

10. Ha idegen és külső gonosztevő egy nemes házába menekül, azt a nemes azonnal tartozik a bírónak kiadni, ha az kéri, három napig köteles őrizni. Ha e három nap alatt megszökik, a nemes tartozik annak díját kifizetni.

11. A határban dolgozó szőlőművesek, kapások, aratók, búza- és szénahordók napszámának szabályozása. A nemesek ne tartsanak házuknál idegen iparost.

12. A vizen való kereskedés, a „czellérség” szabályozása.

A nemesek a (hosszan és bonyolult módon megszövegezett) 12 articulus megtartását „másfélszer magyar forint kötésig” vállalják.²³

Sok tekintetben hasonló a *Dés*hez közel fekvő *Retteg* nemesei 152-ben kiadott 10 pontból álló rendtartása. Itt a nemesek évente Szent István napján principálist választottak, kinek tiszte nem lehetett kelle-

23 A deési nemesség és polgárság közti egyezség 1613-ban. Közli TK (Tagányi Károly). MGSZ 1895. 34—35. l.

mes, mert a megválasztottat bírság fenyegetésével kellett rá kötelezni. A 10. pont kihirdetése a két idegen „arbiter”, a dési Bácsy János és Kádár István előtt történt.²⁴

A megyék területén fekvő erdélyi mezővárosoktól némileg különböztek a székelyföldi mezővárosok.

A székelyek elsősorban nem iparúzó és kereskedő, hanem katonakodó nép, de azért a Székelyföldön is voltak városok. A Székelyföld azon városai, melyek lakói nem idegen nemzetiségűek, hanem székelyek, a székektől független törvénykezéssel rendelkeztek. A legjelentősebb város itt *Marosvásárhely*, melyet Bethlen Gábor 1616. április 20-án emelt szabad királyi várossá. Más szabad királyi város Székelyföldön nem volt. A többi székely városok közül *Székelyudvarhely* 1845 óta szerepel oppidumként. 1557-ben Izabella királynő a portai adón kívül minden adó alól felmenti, 1558-ban pedig kiveszi Udvarhelyszék hatósága és terhei alól. Bethlen Gábor 1623-as rendelete szerint az Udvarhelyen lakó nemesek és nemteleknek minden terhet a polgárokkal együtt tartoznak viselni. A nemesség és polgárság közti vetélkedés itt volt a legerősebb. *Sepsiszentgyörgyön* a birtokos nemesség külön közösséget alkot, mely a széktől függ, míg a polgárság független a széktől. A nemesség közösségét falunak, a polgárokat városnak nevezik, de területileg nem voltak egymástól elválasztva. 1519-ben Sepsiszentgyörgy mezővárosi címét elvonták. 1520. október 11-én II. Lajos király parancsa értelmében Szapolyai erdélyi vajda megtiltja, hogy szabad várossá tegyék, „s benne a királyi huszad kárára s a szászok elnyomására vásárt tartsanak.” 1525. április 11-én viszont a király újra mezővárosnak nevezi Szentgyörgyöt. Országos vásárokat azonban még 1528-ban sem tartottak benne, s a Brassó befolyására történő korlátozások csak az önálló erdélyi fejedelemség idején szűntek meg.

Bethlen Gábor 1625. szept. 3-án kelt kiváltságlevele kiveszi a székek hatósága alól *Kézdivásárhelyet*, *Sepsiszentgyörgyöt*, *Ilyefalvát* és *Bereket*. Viszont a 17. század közepén az Approbatæ Constitutiones szerint *Kézdivásárhely*, *Torja*, *Szentgyörgy* és *Ilyefalva* szabadságait helybenhagyják ugyan, de „azzal a szék törvényétől el nem szakíttatnak.” Ilyefalván, mely taxát, azaz az országgyűlés által megállapított egy összegben fizetendő évi adót fizetett, szintén két közösség élt: a nemesi falu és a polgári város. A székely városok sem az ökörsütést, sem a szék szükségleteire szedett házi adót nem fizették, hanem csak az említett taksát, s hozzájárultak a török szultán számára szedett adóhoz.²⁵

Marosvásárhely már szabad királyi várossá emelése előtt igyekezett az idegenek városba települését korlátozni, szabályozni. Egy 1604-ben kiadott statutum szerint idegen ember a városban csak a bíró engedélyével vásárolhat házat, aki enélkül házat adna el idegennek, 12 forint bírsággal lakol. A jövevény a ház megvétele előtt köteles a városnak hűséget esküdni. Korcsmálással és kereskedéssel csak akkor élhet, ha egy forintot kifizetett, s a bírót meg a polgárokat (esküdteket) megvendégelte.²⁶

24 A rettegi nemesek rendtartása. Közli — i. MGSZ 1896. 273—275. l.

25 *Szádeczky Kardoss Lajos*: A székely nemzet története és alkotmánya. Budapest, 1927. 262—274. l.

26 Corp. Stat. I. 28—30. l.

Egy 1611-es marosvásárhelyi statutum a városi ügyintézés fejlettségére vall. Eszerint földet és erdőt elzálogosítani csak „a bíró és a polgár” előtt lehet. A bírónak legyen „örökös regestruma”, melybe a zálogosítást bejegyzik. A tanács minden tíz évben e regestrumból állapítsa meg, vannak-e kihalás, vagy a városból való eltávozás következtében üressé vált földek és erdők. Ha vannak, a város eladhatja őket új jövevényeknek. Ha birtokügyben per keletkezett, azt nem vitték a városi tanácsnál tovább.²⁷

Kézdivásárhelynek, 1427-es kiváltságlevele értelmében ugyanazok a kiváltságai, mint *Udvarhely*, *Marosvásárhely*, *Sepsiszentgyörgy*, *Felvinc*, *CsíkSZereda* és *Keresztúr* városoké. Kézi széktől független önálló bírósága van, minden ügyét választott tisztviselői intézik. A városi törvényszéktől a királyhoz, vagy a vajdához lehetett fellebbezni. A városnak pallosjoga is volt. Ha a város területén idegen személy követett el bűncselekményt, az ügyben a városi törvényszék volt illetékes. A város kizárólag a török szultánnak fizetett adóhoz tartozott hozzájárulni. Az örökös nélkül meghalt személyek javai a városra szálltak.²⁸

Udvarhely városában nemesek, „városi emberek” és katonák laktak. Az igazolt személyes nemesek csak katonai szolgálattal tartoztak háború idején; akik nemességüket nem tudják igazolni, a „városbeliekkel” együtt minden terhet kötelesek viselni az udvarhelyi uradalom 1644. márc. 2-án kiadott urbáriumának rendelkezése szerint. E terheket viselik az urak és nemesek Udvarhelyen lakó jobbágyai, s a személyükben nemes, de polgári telken lakó személyek is. Nem mentesül e terhek alól az a polgár sem, ki házat eladva nemesi telekre költözik, vagy jobbágygyá lesz. A székgyűlés alkalmából a város csak az első napon s csak a főkapitánynak és közvetlen kíséretének tartozik „gazdálkodni”. Bűnügyekben a városbíró elletékes, nem a szék tisztjei. A vásárpénz ezután ne tisztéké, hanem a városé legyen. Ha nemes ember pereskedik a városbeliekkel, ezt a városbíró előtt teheti, s nem idézheti a városbelieket a szék bírósága elé. A vár árka körül két utcában „hetes drabantok” lagnak, kiket Nagy Tamás udvarbíró osztott be a várhoz szolgálatra, s külön bírót is rendelt nekik, mikor a vár a fejedelem kezére került. De ezek nem akarnak a városi igazgatás hatásköre allól kikerülni. *Udvarhely* korábban évi 250 forint taxát fizetett, de a fejedelem kiemelte a taxás városok közül. Azóta adót nem fizet, csak a „várhoz szolgál” fahordással, kerteléssel, építéssel, kalapálással, gyomlálással. Mivel a „mostani háborúra” minden ökrüket odaadták, fahordást nem végeznek. Szántással, kapálással, ajándékkal nem tartoznak.²⁹

Az erdélyi városok közül a szász városok voltak a legjelentősebbek. Ezek falvakból fejlődtek városokká, de nem nevezhetők mezővárosoknak. Szászföldön a városok uralkodó helyzetben vannak, a városok, a polgárság a falvak fölél emelkedik. Jellemző tünet, hogy a városi céhek ellenőrzésük alatt tartják a falusi céheket.³⁰ A szász városokra ezért vizsgálódásunkat nem terjesztjük ki.

26 Corp. Stat. I. 28—30. 1.

28 *Szentkatolnai Bakk Endre*: Kézdivásárhely s az ottani Jancsó családok története. Kézdivásárhely, 1895. 24—25. 1.

29 Urb. 551—552. 1.

30 *Makkai László*: Erdély története. Budapest, 1944. 138—148. 1.

Az erdélyi Fejedelemség egy sajátos várostípusáról azonban szót kell ejtenünk, mégpedig az erdélyi hajdúvárosokról.

A ma is hajdúvárosokként ismert „öreg”, vagy „nagy” Szabolcs megyei később külön kerületbe szerveződő hajdúvárosokat Bocskai István erdélyi fejedelem hozta ugyan létre, de később gyakran tartoztak a királyi Magyarországhoz, a kassai főkapitány fennhatósága alá. Ezért Bocskai utódai: Rákóczi Zsigmond, Báthori Gábor, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György létrehozták a bihari, ún. „kis” hajdúvárosokat, melyek lakói a fejedelmek hadseregében a váradi főkapitány alatt vonultak hadba.³¹

Az *Approbatæ Constitutiones* szerint az erdélyi hajdúvárosok „kik hajdúi szabadsággal és némely dolgokban a vármegyék törvényétől megkülönböztetve vannak”: *Szalonta, Ürögd, Szent-Márton, Tamási, Harsány, Körösszeg, Komádi, Vekerd, Sass, Régen, Félegyház, Bagamér, Mike-Pérts, Bagos, Konyár, Deretske, Berettyó-Újfalu, Kaba, Sáránd és Tépe*. Ezekon kívül több hajdúvárost a fejedelem és az „ország” beleegyezése nélkül „ne ültessenek és telepítsenek hasonló szabadsággal.” A meglévő hajdúvárosok kötelesek „fejenként az ország szolgálatára lenni”, s az ország többi hadakozó rendjei közt, ha szükséges, többször is megmustrálják őket. E törvény szerint a „szabad hajdúságot” el kell törölni. Hajdúkapitány, hadnagy, vagy közhajdú a fejedelem s a váradi főkapitány tudta nélkül a törökhöz nem mehet, neki levelet nem írhat. Ha a hajdúk saját territoriumukon kívül földet vásárolnak, mely korábban a vármegye területéhez tartozott, ezt mint nemes birtokot bírják. A hajdúvárosokra erdélyi jobbágyokat be ne fogadjanak. Ha ez mégis megtörténne, az ilyen jobbágyot — a törvény által részletesen szabályozott módon — ki kell adni jogszerinti földesurának.³²

A Bethlen Gábor hadi sikerei nyomán kötött békék értelmében hét magyarországi megyét a fejedelem haláláig Erdélyhez csatoltak. Köztük volt Szabolcs megye a nagy hajdúvárosokkal. Esterházy Miklós nádor Bethlen Gábor halála után megpróbálta a hajdúkat elszakítani Erdélytől. Ennek következtében háborúra került sor, és 1631-ben I. Rákóczi György seregei legyőzték a királyi sereget. Ennek ellenére a fejedelem átengedte a hét megyét a királyi Magyarországnak. Csak annyit kötött ki, hogy azok a hajdúk, aki nem akarják a királynak a hűségüket letenni, Erdélybe vonulhassanak. Így költözött Erdélyi András bősörményi hajdúkapitány 1000 hajdújával *Derecskére*, mely a török tiltakozása ellenére hajdúváros lett, s 1658-ig az is maradt. Ez évben a török felperzselté.³³

A bihari hajdúk privilégiumai közül figyelemreméltó Bocskai 1606. márc. 14-én kelt szabadságlevele, mellyel Jothé Gergely kapitányt és mintegy 300 vitézet *Kölesér* puszta mezővárosba telepíti és egyúttal nemesíti. Bethlen Gábor 1625. szept. 22-én megerősíti a *Szalontán* lakó hajdúk szabadságát és birtokjogát. Szalontán éltek Toldy György volt jobbágysai is, s úglátszik beolvadtak a hajdúközösségbe. A szabadság-

31 Nagy László: „Kuruc életünket megállván csináljuk...” Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. Budapest, 1983. 69. l.

32 AC Titulus LXXXVI. Articulus I—V.

33 Szendrey István: Derecske hajdúváros. In: A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve III. Debrecen, 1976. 149—157. l.

levél a szalontai hajdúk névsorát is közli. 1631. ápr. 27-én I. Rákóczi György megerősíti s szalontai hajdúk szabadságait. A szalontaiak szabadságát többé nem erősítették meg, s a király nem is ismerte el azokat soha. A hajdú és nem hajdú lakosság közti viszálykodásba a fejedelemnek 1644-ben újra be kellett avatkoznia. Elrendelte, hogy a nem hajdú lakosok válasszanak bírót, de a bíró is köteles a hajdúkapitánynak engedelmeskedni.

Rákóczi Zsigmond 1607. júl. 20-án Szilassi János kapitány 400 vitézének adja *Úrügdot* és *Oroszit*. Mindkét település elpusztult. 1608. máj. 7-én Báthori Gábor *Körösszezről Tamásiba* telepít száz hajdú vitézt.

Az erdélyi hajdútelepítések néha Erdély belső megyéi területén történnek. 1610. máj. 1-jén Báthori Gábor 58 vitézét nemesíti, s nekik adja a Torda megyei *Gyérest*, s ennek tartozékeként *Oláhtóhát*, *Detrehem*, *Oláhszentjakab*, *Felsődetrehem*, *Kók* és *Mezőbő* falvakat. A gyéresi hajdúk bíró helyett kapitányt és 12 esküdtet választottak. Kapitányuk 50 forintot meg nem haladó ügyekben elsőfokú bíróság volt, ennél nagyobb ügyekben a fejedelmi udvarhoz lehetett fellebbezni. Bűnügyeiket a kapitány és 12 esküdtje nyomozza, nem a megyei hatóságok. Időnként a gyéresi hajdúk közül az „arravalók” a fejedelem testőrei közt „helyet érdemeljenek.” Beszállásolástól, harmincadtól, ajándékadástól mentesek. *Gyéresen* „bárki jóhírű ember” megtelepedhetik, kivéve az örökös jobbágynokat. Három vásárt tarthatnak. 1610. december 18-án Báthori Gábor *Hosszúaszóra* telepíti Elek János kapitányt és 128 vitézét. 1611. január 17-én Fekete Jánosnak és 1000 hajdújának adja *Bagomért*. Ezek szabadságát I. Rákóczi György 1637. augusztus 4-én erősíti meg. Báthori Gábor több száz hajdú katonának adott adott lakhelyet és nemesi szabadságot, de az ő idejében alakult ki a hajdúarisztokrácia is, olyan módon, hogy már kialakult mezővárosokba telepítenek hajdúkat, s ezek ott a nemes lakosok között élve nyernek nemesi szabadságot.

1631-ben, mint láttuk I. Rákóczi György *Derecskére* telepítette a szabolcsi hajdúvárosokból Erdélyi Andrást 1000 vitézével. A fejedelem 1632. november 22-én kelt szabadságleveléből kitűnik, hogy ekkor *Komádiban* is laktak hajdúk — nem tudni mióta.

1642 tavaszán a vekerdi rác hajdúk befogadtak 30 — feltehetően protestáns — magyar hajdút *Vekerd* és *Darvas* puszta területére a következő feltételekkel: Egyik fél sem zavarja a másik szabad vallásgyakorlatát. Évente közös szavazással választanak egy bírót a rácok, egyet a magyarok közül, az esküdtek fele rác, fele magyar. A városi- és a hadiadót közösen viselik. A 30 betelepülő magyar a rácoknak 300 magyar forintot fizet. Ha valamelyik fél az egyezmény pontjait megsértené, Bihar megye egyik szolgabírája útján 600 forint bírságot fizet.

Az 1644-es fejedelmi adománylevélből kitűnik, hogy *Sarkadra* is telepítettek hajdúkat. A 17. század elejétől — úgy tűnik — *Nagyenyeden* is éltek hajdúk. 1658-ban II. Rákóczi György oda telepíti Boltos Mihály hadnagyot és 317 vitézét. Kötelezi őket arra, hogy korábbi, a fehérvári kollégiumnak teljesítendő szolgáltatásaiknak továbbra is eleget tegyenek. Kötelesek 12 postalóvat tartani, s egy postásnak 1/8 rész bort és kenyeret adni. Kötelesek nyilvános vendégfogadót tartani, s háború esetén jó fegyverekkel, lándzsákkal és lovakkal felszerelve hadba vonulni. Saját bíráik e-

lőtt pereskednek, fellebbezniük a megyei bírósághoz lehet. Hadnagyukat maguk választják. Nem a vármegye, hanem a fejedelem zászlaja alatt harcolnak.³⁴

Úgy látszik a körösköz-bihari hajdúk jobban ellen tudtak állni a rendi törekvéseknek, mert itt kevesebb volt a nem hajdú lakosság, mint Szabolcsban, Zemplénben.³⁵ *Sarkad* területén valószínűleg két község élt: az egyik a jobbágyközség, a másik a kiváltságolt hajdúk és más megnemesített személyek közössége. A jobbágyközség feje a bírósággal mellé rendelt tanács, a hajdúké-nemeseké a kapitány, s az alá tartozó hadnagy.³⁶

A húsz bihari hajdúváros 1660-tól török fennhatóság alá került, ami kiváltságaik megszűnését, s a lakosság nagymértékű pusztulását jelentette. A török kiűzése után a városok megkísérelték hajdú-szabadságaikat visszaállítani, de a király nem erősítette meg a kiváltságokat, s a királyi kamara a húsz várost a maga számára foglalta le. Ez kiváltságaik felszámolását jelentette.³⁷

MARKET-TOWNS UNDER AUTHORITY OF THE PRINCES OF TRANSYLVANIA

(by) *András Borosy*

Market-towns under the Prince of Transylvania's authority can be divided into 3 groups as follows:

1. towns in the region of Partium
2. towns in Hungarian comitats
3. towns in Székely land —Eastern Transylvania.

Larger market-towns developed in Partium. The largest of them was Debrecen. Most of these towns („oppidum”) were under a squire's authority. Towns under the king's authority were in a better position since dwellers of a market town (oppidum) under a squire's authority hardly differed from feudal tenants in social status. In Székely land the distinction between burghers and other social classes was not so marked as in the Hungarian comitats in Transylvania. The number of towns under a squire's authority was on the increase in Transylvania until the establishment of the independent principality when their number started to drop. Noblemen's descendants who were already living in the town when privileges of market town were given to a community and who did not melt into the bourgeoisie kept their privileges of nobility. Noblemen settling in the town later usually became members of the bourgeois class. A lot of market towns paid „taxa” (tax) but they were not always the same towns. Unlike in Hungary i. e. in the case of the Hungarian Diet, market towns sent deputies to the Diet in Transylvania.

The paper covers in more detail the conditions of some market towns like Máramarosziget, Szatmár, Németi, Torda, Enyed, Fogaras, Dés, Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Udvarhely. Transylvanian Hajdú (Hajdúk) towns in the comitats of Szabolcs, Zemplén and Bihar fall into another category distinct from market towns.

34 *Szendrey István*: Hajdú-szabadságlevelék. Debrecen, 1971. 50., 55., 65—67., 73., 84., 174—177., 179., 196., 203—211. l. — *U. ó.*: A bihari hajdúk pere a hajdú-szabadságért. Debrecen é. n. (1958) 5—6. l.

35 *Dankó Imre*: A körösköz—bihari hajdúság. Gyula, 1959. 8—9. l. — A szalontai hajdúkról l. még: Nagyszalonta 1606—1906. Nagyszalonta, 1906. c. kötetben *Olti Mózesnek* a közigazgatással foglalkozó fejezetét a 77. l.-től.

36 *Komoróczy György*: A közigazgatás szervezete 1944-ig. In: Tanulmányok Sarkad múltjából. Szerk.: Komoróczy György. Sarkad, 1972. 65.— 1.

37 *Rácz István*: Hajdútelepitések és kiváltságok. In: A hajdúk a magyar történelemben. Szerk. Módy György. Debrecen, 1969. 52. l.